

## Mokslinis gyvenimas

# KELETAS PASTABŲ PASIBAIGUS TARPTAUTINEI KONFERENCIJAI „ŽALGIRIS–GRUNWALD–TANNENBERG 1410: KARAS IR TAIKA VĒLYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS“

Kažkas iš pažįstamų, priėjęs po konferencijos, su ironiška šypsenėle užklausė: „Kiek gi dar galima kalbėti apie tą Žalgirio mūšį?“ Dar kartą iškilo jau seniai man ramybės nedavusi mintis apie istorijos mokslo (o konkrečiai tos jos dalies, kuri nagrinėja senąsias visuomenes) likimą ar net galimą jos rašymo pabaigą, kai moksliniai klausimai yra išsemti, visi šaltiniai tarsi jau perskaityti ir tvarkingai sudėlioti į lentynas. Netikėtai prisiminiau kažkada skaitytus du Zenono Norkaus straipsnius<sup>1</sup>, kurių pirmasis, nors ir nelabai derantis humanitarinių mokslų kontekste (nes skirtas gamtotyros epistemologinėms prielaidoms), tačiau verčiantis kelti istorijos pažinimo ribų klausimą, o antrasis – apie sąvokų darybą socialiniuose ir humanitariniuose moksluose. Pastarajame formuluojama nuolatinio susidūrimo su sąvokos ir jos turinio pliuralizmu, susiformuojančiu dėl visiškai kitokios minėtų mokslų pažintinės struktūros, palyginti su gamtos mokslais, problema. Būtent vis atsinaujinantis sąvokų, o kartu su tuo tiesiogiai ir netiesiogiai susijusių problemų permaštymas ir perkonstravimas ir / ar tam tikra „revizija“ (ir ne tik) verčia kartkartėmis vėl „pasikelti“ senus šaltinius ir grįžti prie iš pirmo žvilgsnio jau atsakytų klausimų.

Konferencijos įvadinė dalis prasidėjo Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lietuvos istorikų diskusija apie Žalgirio mūšio atmintį ir tradicijas skirtingų tautų istorinėje sąmonėje ir istoriografijoje, glausiai aptariant esminius bruožus ir vyraujančias

tendencijas, visų pirma, pabrėžiant ryškėjančią populiariosios ir akademinės kultūrų skirtį. Šioje diskusijoje buvo gerai matyti skirtingi kiekvienos šalies ir tautos požiūriai į tą patį istorinį įvykį. Lenkijai, pasak Magdalenos Micińskiej ir Jano M. Piskorskio, Žalgirio mūšis yra tapęs viena pagrindinių jos visuomenės atminties vietų, kartu ir gaju mitu. Baltarusijos istorikai Henadzis Sahanovičius ir Aliaksandras Smaliančukas akcentavo baltarusių istorinės atminties problemškumą, o kartu ir su tuo glaudžiai susijusio istorinio naratyvo deformacijas – kurių išraiška – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) paveldo savinimasis ir vienareikšmė „baltarusiškojo nacionalizmo“ interpretacija. Ukrainos istoriko Volodymyro Kravčenko nuomone, Žalgirio mūšis, remiantis šių metų spauda ir istorijos vadovėlių interpretacija, neužima reikšmingesnės vietos ukrainiečių istorinėje savimonėje. Nepaisant to, ir čia visada ore „kybo“ klausimas – kas vis dėlto sudarė garsiuosius Smolensko pulkus? Rimvydas Petrauskas ir Darius Staliūnas nušvietė lietuviškąją Žalgirio mūšio tradiciją, nepalikdami nuošalyje ir šio įvykio interpretacijų mene bei sovietiniu laikotarpiu visomis spalvomis išsiskleidusiose visuomeninio gyvenimo srityse. Pasak jų, 500 metų, nuo XVI a. antrosios pusės iki XX a. pradžios, Žalgirio mūšis stipriau nefigūravo lietuvių istorinės atminties siužetuose. XX a. pirmojoje pusėje Žalgirio mūšį „nustelbė“ lietuvių ir lenkų tautinė įtampa ir Vytauto Didžiojo kaip idealaus valstybininko figūra (būtent šioje vietoje reikėtų išvėgti atminties vietų susidūrimo problemą, šiuo konkrečiu atveju – asmens kaip istorinės mitinės figūros ir įvykio kolizija). Sovietmečiu Žalgirio mūšis tapo ideologiniu įrankiu Rytų ir Vakarų neišvengiamo susidūrimo ir kovos mitui pagrįsti ir reprezentuoti.

<sup>1</sup> Norkus Z. Gamtotyros pažangos prognozių epistemologinės prielaidos // Problemos. 2006, t. 69, p. 9–26; Norkus Z. Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose ir kultūros moksluose: minimalūs ir maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai ir neraiškišios aibės // Problemos. 2009, t. 75, p. 94–111.

Konferencijos atidarymo pranešimą perskaitė žymus Viduramžių karo istorikas, su kurio vardu apskritai siejamas karybos ir mūšio sąvokų bei konteksto išplėtimas iki kultūrinės, mentaliteto ir tam tikro etoso problematikos ribų<sup>2</sup>, prancūzų medievistas Philippe'as Contamine'as. Savo pranešime *Mūšis vėlyvųjų Viduramžių Europoje: sąvoka, veiksmas, pasakojimas, įvaizdis, atmintis*, kaip tai tiesiogiai atspindi ir pats pavadinimas, Contamine'as, remdamasis Vakarų Europos, visų pirma Prancūzijos ir Anglijos istorine erdve bei čia vykusiais kariniais konfliktais, nužymėjo mūšio raidą nuo konflikto užuomazgos, mūšio sampratos, pačios jo eigos ir tolesnės mūšio kaip atminties vietos likimą: kitus pasakojimus ir su jais besiformuojančius įvaizdžius ir mitus, o galų gale iš viso to kylantį atminties matmenį ir istorinio įvykio vietą jame.

Konferencijos idėją reikėtų aptarti atskirai. Tam tikra prasme jau minėtas konferencijos atidarymo pranešimas apibrėžė jos struktūrą, t. y. visą konkretaus įvykio probleminį lauką ir galimus skerspjuvius, tačiau vis dėlto neabejotina, kad visų šių penkių aiškinamųjų / pagrindinių pirmojo pranešimo žodžių: *sąvoka, veiksmas, pasakojimas, įvaizdis, atmintis* turinys buvo išskleistas ir kaip reta aiškiai artikuliuotas visos konferencijos metu. Konferencija programiškai buvo padalyta į keturis posėdžius: *Vidurio Rytų Europa XIV ir XV a. sandūroje, Karas, Taika, Mūšis*. Jie ir sudarė šios konferencijos turinį.

Pirmąjį posėdį pradėjęs Martinas Kintzingeris (Münsteris) savo pranešime *Perspektyvos kaita: tarptautiniai santykiai tarp Vakarų ir Rytų Europos vėlyvaisiais Viduramžiais* atkreipė dėmesį į to laikotarpio nors ir skirtingų, tačiau vis dėlto bendraluomių kultūrinių erdvių komunikacijos perspektyvas: *kontaktą, konsensusą, konfliktą*, kurios tarsi atspindi nevienareikšmius ir dažnai vienas su kitu sutampančius sudėtingus tarpusavio santykius, paveiktus įvairiai besiklosčiusių konjunktūrų. Kita vertus, akcentuojamos esminės tarptautinių santykių krypties regiono kontekste transformacijos pradėdant imperatoriumi Karoliu IV ir jo sūnumi Zigmantu Liuksemburgiečiu. Pir-

masis „atsigręžė“ į Vidurio Rytų Europos regioną megdamas dinastinius ryšius su Vengrija ir Lenkija. Antrasis neišvengiamai turėjo susidurti su akivaizdžiais iššūkiais, visų pirma – Torunės taika ir vėliau vykusiu Konstanco bažnytiniu susirinkimu. Tam tikra prasme tolesnės perspektyvų kaitos regione problematiką praplėtė Thomas Wünschas (Passau), kuris pranešime *Paulius Vladkovicis ir „realaus mąstymo“ tarptautinių santykių moksle genezė* atsigręžė į idėjų ir intelektualinę istoriją. Pranešėjas iškėlė hipotezę dėl Žalgirio mūšio kaip tam tikros galimos paskatos naujos politikos teorijos paradigmos susiformavimui. Paulius Vladkovicis buvo vienas pagrindinių Lenkijos Karalystės ir LDK atstovų Konstanco bažnytiniam susirinkime, kuriame išdėstė savo argumentus prieš karą su nekrikščionimis, suprantama kaip neišvengiama būtinybė, taip pat grindė teisingo karo (*bellum iustum*) ir tautų teisės (*ius gentium*) koncepcijas. Stepheno C. Rowello (Vilnius) pranešime „amžinai“ aktualia tema – *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir unijos su Lenkija epochos pradžia* – žvilgsnis buvo pakreiptas abipusio tarpvalstybinio poreikio linkme, uniją vertinant palaipsnio bendradarbiavimo ir ilgalaikės partnerystės perspektyvoje. Amžių sandūroje vykusią procesų kontekste vis tankesnis Lenkijos ir LDK ryšių plėtimas aiškinamas kaip abipusiai naudingas, o vienalaikiai istoriniai šaltiniai atspindi, kad nuolatinis tarpusavio veiksmų derinimas buvo to laikotarpio ir abiejų kontrahentų santykių realybė. Kiek kitokį to laikotarpio vaizdą tam tikrų mikrostruktūrų erdvėje formuoja Artūras Dubonis (Vilnius). Pranešime *Pasienis kaip socialinės ir kultūrinės komunikacijos zona* narpliojama ypač sudėtinga ir retai kada ankstyvųjų šaltinių aiškiai ir nedviprasmiškai nušviečiama pasienio kaip tam tikros bendravimo ir bendradarbiavimo erdvės problema. Dubonis pasienio zonas pranešime aiškina kaip tiesiogiai susijusias su palaipsniui per karus ir karinius žygius išuštėjusiomis teritorijomis, dykromis, kurios ne tik formavo tam tikras buferines zonas tarp skirtingų visuomenių, bet kartu buvo ir komunikacinės zonos, kuriose plėtojosi socialiniai ir kultūriniai ryšiai.

Antrajame konferencijos posėdyje *Karas* buvo paliestos tiesiogiai su karu susijusios problemos: taktikos pokyčiai vėlyvaisiais Viduramžiais,

<sup>2</sup> Visų pirma jo klasikinis į daugelį kalbų išverstas veikalas *La guerre au moyen age*, Paris, 1980.

ekonominę karų tematika, samdinių ir konkrečių socialinių grupių dalyvavimas Vokiečių ordino ir Lenkijos–Lietuvos kariuomenėse bei karybos naujovių radimasis. Svarbiausius Europos karybos pokyčius vėlyvaisiais Viduramžiais aptarė Malte Prietzelis (Frankfurtas prie Maino). Jūrgenas Sarnowsky's (Hamburgas) pranešime *Ekonominiai XV a. pradžios karų istorijos aspektai* aptarė milžiniškų išlaidų reikalavusias karines operacijas ir jų organizavimą pradedant, šiandieniniais terminais kalbant, logistika, kariuomenės aprūpinimu, jos judėjimo organizavimu. Atskirai minėtina (taip pat ir karo tarp Lenkijos–Lietuvos ir Vokiečių ordino kontekste) pralaimėtojams uždėtų kontribucijų įtaka ekonominiam krašto gyvenimui. Uwe Trespas (Miunsteris) išskyrė samdinių kariuomenės vaidmens didėjimą Vokiečių ordino ir Lenkijos–Lietuvos kariuomenėse. Samdinių kariuomenės svarba Ordinui buvo susijusi tiek su finansiniais išteklių, tiek su vaidmeniu, kurį Ordinas vaidino Vakarų Europoje, jo diplomatiniais ryšiais Europos valdovų dvaruose. Darius Baronas (Vilnius) pranešime *Karybos naujovės LDK XIV a. antroje pusėje–XV a. pradžioje* bandė išryškinti dinamišką lietuvių „karinės mokyklos“ karinių naujovių perėmimą, pasisavinimą bei pritaikymą vietinėmis sąlygomis. Buvo išskirti tokie sudėtingos techninės konstrukcijos ginklai kaip arbaletas, katapulta ir artilerijos pasirodymas. Pasak istoriko, po pirmųjų susidūrimų priešakinėse linijose su šiais ginklais, jie labai greitai pasirodė ir lietuvių kariuomenės arsenale. Pabaigoje Baronas iškėlė hipotezę dėl galimo specialiai parengtų greitojo reagavimo būrių egzistavimo LDK. Taigi prelegentas Lietuvos kariuomenę apibrėžė kaip nuolat operatyviai atsakančią į naujus karybos iššūkius ir greitai perimančią į jos akiraty patekusias technologines naujoves bei taktinius sprendimus (be kita ko, Žalgirio mūšyje atliktas atsitraukimo ir grįžimo į mūšio lauką manevras). Paskutinis posėdžio pranešėjas Grischa Vercaemeris (Varšuva) (*Laisvieji Vokiečių ordino valstybėje kaip karinė jėga XIV ir XV a. sandūroje*) aptarė socialinę karo istorijos pusę. Pranešime visų pirma nagrinėta *laisvųjų* kaip socialinės Prūsijos gyventojų grupės genėzė, kuri sietina su 1249 metais tarp Vokiečių ordino ir Prūsų diduomenės (vitingu) sudaryta Christburgo taika, teisiškai

įforminusią naują senosios Prūsijos visuomenės socialinę sanklodą. Ši specifinė socialinė grupė dėl savo mobilumo, lankstumo ir lojalumo ilgainiui įgavo didelę reikšmę Ordino kariuomenėje.

Trečiojo *Taikos* posėdžio pirmojoje dalyje buvo aptarta Žalgirio mūšio epochos diplomatinė santykių tematika. Pirmąjį sekcijos pranešimą *Apie „amžinąją taiką“*. *Taikos sudarymo menas tarp Vokiečių ordino ir Lenkijos–Lietuvos 1398–1435 m.* skaitęs Klausas Neitmannas (Potsdamas), tyrinėjantis Vokiečių ordino diplomatinis santykius, išryškino Ordino ir Lenkijos–Lietuvos sutarties sudarymo mechanizmą, kurį išskyrė į pačios sutarties palaipsnį formulavimą ir derinimą, t. y. *ikisutartinį* (*Vorvertrag*) variantą ir jo ratifikavimą galutiniam sutarties dokumente (*Hauptvertrag*). Sykiu nebuvo paliktas nuošalyje ir socialinis sutarties derinimo / patvirtinimo aspektas. Nuodugnai atskleidžiamas visą sutarties įforminimo problematiką, Neitmannas atkreipė dėmesį į tikrai labai didelį skaičių asmenų, turėjusių patvirtinti sutartį. Pavyzdžiui, pranešime buvo išnagrinėtas Ordino valstybės struktūros fragmentas – baigiamojoje sutarties sudarymo fazėje, tvirtinant sutartį (uždedant antspaudą), dalyvavo visos keturios pagrindinės grupės: vyskupai, Ordino diduomenė (*Ordensgebietiger*), riterija (*Landesritter*) ir miestai.

Kiek platesnį kontekstą apėmė Jean-Marie Moeglino (Paryžius) pranešime *Karas ir taikos tarpininkavimas Europoje vėlyvaisiais Viduramžiais* aptartas *trečiųjų / tarpininko teismo* (*Schiedsrichter*) institutas ir jo funkcionavimas to meto visuomenėse bei valstybėse (visų pirma sprendžiant tarptautinius konfliktus). Ši tema, kaip žinoma, buvo ypač aktuali ir LDK bei Vokiečių ordino ginčų, kurį sprendė Romos ir Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis bei jo paskirtas arbitras Benediktas Makra. Remdamasis keletu pavyzdžių, Moeglinas meistriškai išryškino paradoksalius viso šio specifinio teismo proceso dėmenis ir jų naudą dalyviams: visų pirma laimėjimą laiko, kartu išsaugant teisę laikytis savos pozicijos. Kita vertus, *tarpininko teismas* buvo suvokiamas kaip alternatyva karui kaip Dievo teismui (*Gottesurteil*). Galiausiai pranešimas apvainikuojamas išties ironiška išvada – nė viena konflikto pusė nebuvo nusiteikusi pripažinti tarp-

ninko sprendimo, nes retai kada teismo komisija buvo sudaroma paritetiniu pagrindu, o pats teismas buvo formalizuotas procesas, sudarydavęs galimybes neapibrėžtą laiką vilkinti neišsprendžiamų konfliktų sprendimą – gyventi taikoje neprivalant atsakyti savo teisės.

Pirmąją taikai skirtą posėdžio dalį užbaigė Adamas Szweda (Torunė). Jis savo pranešime *Lenkija ir Vokiečių ordinas: pasiuntinių veikla ir taikos derybos* aptarė problemas, kurių kildavo bandant normalizuoti konfliktinę situaciją. Pranešėjas pabrėžė pasiuntinybės kaip diplomatinio kelio klausimus sprendžiančios institucijos problemišumą. Aptardamas kai kuriuos mažai žinomus Ordino ir Lenkijos pasiuntinybių kasdienybės aspektus, Szweda atskleidė, kokia didelė reikšmė buvo skiriama organizaciniams ir techniniams pasiuntinybių klausimams – skubių pasiuntinybių tvarkai, kalbai ir vertėjams, išlaidoms ir parengimo procesui.

Šis konferencijos posėdis buvo baigtas dviem vienas kitą papildančiais pranešimais, skirtais LDK ir Vokiečių ordino visuomenių valdančiojo elito struktūriniais pokyčiams konfliktų epochoje. Pirmajame pranešime *Lietuva ir Vokiečių ordinas: nuo priešų iki sąjungininko* Rimvydas Petrauskas (Vilnius) suformulavo Lietuvos ir Ordino santykių kaitos perspektyvą, kuri turėtų būti vertinama nevienodai, o suvokiant konkrečias XIV–XV a. sandūros regionines ir socialines aplinkybes, kuriomis koegzistavo konfliktai ir jų sprendimas, o galiausiai – tam tikros abipusės naudos ne tik valstybinėse regiono kolizijose, bet ir socialiniu lygmeniu paieškos. Werneris Paravicinis (Kylys) savo pranešime *Lietuviai: nuo pagonių priešininkų prie kilmingų bendraluomių* išryškino laipsnišką, tačiau dinamišką skirtingų visuomenių susigyvenimą ir bendrų sąlyčių taškų bei siejančių interesų atradimą. Pasak Paravicinio, tai, kad LDK diduomenė pamažu perėmė naujas riteriškas normas ir gyvenimo būdą, formavo visiškai naujos kokybės bendraluomių etosą, kuris leido Lietuvos didikams po krikšto nesunkiai įsilieti į Europos kilmingųjų pasaulį.

Paskutinį konferencijos posėdį *Mūšis* pradėjo, ko gero, lietuvių visuomenei žinomiausias Žalgirio mūšio istorikas Svenas Ekdahlis (Berlynas). Savajame šaltiniotyrynio pobūdžio praneši-

me *Šaltinių duomenys apie kariuomenių taktiką Žalgirio mūšyje* Ekdahlis apibūdino žinomų šaltinių, kurie teikia informacijos apie Žalgirio mūšyje naudotą taktiką, duomenis ir jų pobūdį. Jis pasiūlė nemažai naujų kritinių išvalgų ir istoriografijoje išvirtinusių teiginių apie kariuomenių išsidėstymą mūšio lauke ir pačios mūšio vietos nustatymo korekcijų. Sławomiras Józwiakas (Torunė) atkreipė dėmesį į „užkulisinius“ Žalgirio mūšio aspektus. Savo pranešime *Žvalgybos tarnyba 1409–1411 m. karo metu* jis aptarė operatyviai ir efektyviai veikusios Vokiečių ordino žvalgybos veiksmus, kurie visų pirma buvo skirti priešingos stovyklos situacijai analizuoti, t. y. keliams, tiltams ir brastoms lokalizuoti. Kad visas šis žvalgybos mechanizmas tinkamai funkcionuotų, kaip teigia istorikas, buvo būtina informacijos judėjimo sistema, kurią lėmė Prūsijoje gerai išplėtotą pilių infrastruktūra ir tinkami keliai. Be kita ko, pranešimas aiškiai parodė vis dar per mažai panaudoto turtingo Vokiečių ordino archyvo reikšmę tyrinėjant įvairius Žalgirio mūšio epochos klausimus. Kitame įdomiame pranešime *Komunikacijos ir tarpusavio supratimo problemos iki ir po Žalgirio mūšio* Klausas Militzeris (Kelnas) pasiūlė savitą gerai žinomos dviejų kalavijų istorijos interpretaciją. Pirmiausia buvo aptarta pati kalavijų įteikimo prieš mūšį papročio paplitimo geografija: Prancūzija, Burgundija, Brabantas. Toliau daroma išvada, kad tik riterija ir heroldai, atvykę iš Vakarų Europos, galėjo žinoti buvus tokių paprotį (pasak Militzerio, palyginti retai taikomą). Todėl galima manyti, kad kalavijų įteikimą galėjo inicijuoti Vakarų riteriai ar heroldai, taip bandydami paspartinti įvykių eigą. Pranešime iškelti keli, vargu ar kada nors savo galutiniais atsakymus rasiantys klausimai apie galimas dviejų kalavijų reikšmes, jų (alternatyviu) interpretacijų paplitimą, remiantis to laikotarpio pasaulėžiūra. Kiti du paskutinio posėdžio pranešimai buvo skirti istorinės atminties tematikai. Henadzis Sahanovičius (Minskas), kalbėdamas apie stačiatikių pasaulį Žalgirio mūšio kontekste, teigė, kad vienalaikiuose rusų ir rusėnų istoriniuose šaltiniuose šis įvykis nesusilaukė daugiau dėmesio. Laikui bėgant šis dalykas kito ir šie pokyčiai atspindi sudėtingą šiandieninės istorinės erdvės santykį su istorine atmintimi. Apibendrinamas

Žalgirio mūšio tradicijos istoriją, Alvydas Nikžentaitis (Vilnius) pranešime *Tarptautinis mūšio atminimas* pabandė užčiuopti Žalgirio atminties, jos savikūros ir konstravimo struktūrą. Buvo pabrėžta esminė ir lūžinė atminties / užmaršties taksoskyra ir atminties transformacija, kuri randasi tam tikrų istorinių įvykių (istorinio pasakojimo) schemiško pergrupavimo / dekonstravimo operacijos metu. Kaip viena pagrindinių išvadų galėtų būti išskirta istorinių mitologemų kūrimo, perkūrimo ir tolesnės jų raidos idėja, kurioje susikerta istorinio fakto, istoriko, ideologijos ir mito keliai.

Baigiamąjį konferencijos pranešimą *Žalgirio mūšis vėlyvųjų Viduramžių karo ir mūšių istorijos kontekste* perskaitė Hansas Henningas Kortūmas (Regensburgas). Remiantis įvairiais naratyviniais šaltiniais buvo bandoma dekonstruoti, kartu demitologizuoti Žalgirio mūšį kaip Viduramžių karybos istorijos faktą. Kortūmas formuluoja išvadą, jog Žalgirio mūšį pagrįstai galime gretinti su kitais panašiais vėlyvųjų Viduramžių įvykiais. Šie bendri dalykai – tai mūšio ir to, kas vyko po jo, aprašymai, pradedant bandymu žudymą mūšio lauke aprašyti kaip legalų veiksma, nes karas, jo eiga ir baigtis yra tiesioginis Dievo sprendimas, svarbiausių mūšio lauke kritusių asmenų kūno paieškos, nugalėtojų formuojama atmintis bei natūralus pra-

laimėjusiųjų bandymas užmiršti. Galų gale Kortūmas kvestionuoja po mūšio surašytų naratyvinių tekstų šaltiniotyrynį patikimumą ir pažymi, kad mūsų abejonės didėja, kai pradedame mastyti, kokią naratyvinę funkciją turi pats tekstas, jame esančios simbolinės ir stereotipės formuluotės ir pan. Todėl Žalgirio mūšio rekonstrukcijos visuomet liksiančios neužbaigtos ir dalinės.

Nors konferencijos apžvalgai vertinimas nėra būtinas, bet vis dėlto. Nepaisant gausių tyrimų aišku, kad net ir tokioje problematikoje „išsemta“ toli gražu ne viskas. Tai, kokiomis skirtingomis perspektyvomis (įvykis, kontekstas, struktūra, atmintis) buvo aptartas Žalgiris–Grunwaldas–Tannenbergas, tik patvirtina teoriją apie nuolatinę istorijos mokslo atsinaujinimą. Konferencijos pradžioje Contamine'o užduotas tonas buvo išlaikytas, o Kortūmo baigiamoji Žalgirio mūšio dekonstrukcija vertinga tuo, kad kritiškas istoriko žvilgsnis į save ir savo dažnai sifiziskai atrodantį darbą gali atverti naujų tyrimo prieigų. Ši konferencija dar kartą verčia pagalvoti apie istorijos mokslo pažinimo galimybes ir ribas. Galiausiai telieka padėkoti konferencijos idėjos sumanytojams, organizatoriams ir visiems konferencijos dalyviams, pasidalijusiems mintimis apie istoriją, turinčią ateitį.

*Vytautas Volungevičius*